



De wortels van **vrouwenonderdrukking**

Een linkse en feministische blik

A stylized, high-contrast illustration of a group of people, primarily women, rendered in black and white. The figures are layered and overlapping, with some faces clearly visible and others partially obscured. The style is reminiscent of mid-20th-century political posters. The background features a large orange circle behind the title and a smaller pink circle behind the author's name.

NADIA DE MOND

Grenzeloos geschrift, een uitgave van Grenzeloos

De wortels van vrouwenonderdrukking

Een linkse en feministische blik

Nadia De Mond is een Belgisch-Italiaanse feministe en marxiste, al ruim dertig jaar actief in de vrouwenbeweging, onder andere in de Wereld Vrouwenmars, in internationale solidariteitsbewegingen en in de 4de Internationale. Ze studeerde filosofie en werkt in Italië voor ngo's als deskundige op het vlak van gender en Latijns Amerika. Nadia is lid van het bestuur van het IIRE in Amsterdam.

Deze brochure bevat de Nederlandse versie van een inleiding die Nadia in het Frans hield op de achtste jongerenschool op het IIRE in Amsterdam in augustus 2013. De vertaling is van Grenzeloos.

Deze brochure is te bestellen door €4,- over te maken op rekening NL25 INGB 0005 5716 38 t.n.v Grenzeloos o.v.v. 'brochure Wortels van vrouwenonderdrukking'. Geef duidelijk aan op welk adres u de brochure wenst te ontvangen. Wilt u meerdere exemplaren bestellen neem dan even contact met ons op via redactie@grenzeloos.org.

Dit is een uitgave van Grenzeloos
www.grenzeloos.org

Prijs: € 2,50

layout: Fleur Heinze

De oorsprong van de ondergeschiktheid van vrouwen

Vaak horen we van conservatieven uitspraken over de positie van vrouwen als; 'Het is natuurlijk, het is altijd al zo geweest'. 'Biologische verschillen bestaan nu eenmaal en die leiden tot sociale en culturele verschillen, en dus tot ongelijkheid.' 'Mannen zijn nu eenmaal sterker en dus spelen zij een leidende rol.' Dit soort ideeën zijn ook bij een breder publiek gemeengoed.

Marxisten hebben op dit soort ideeën een vrij eenvoudig antwoord. In de eerste plaats is de lichamelijke kracht van mannen maar relatief en hangt af van de context, oefening, voeding enzovoort. Daar komt bij dat in onze maatschappij fysieke kracht van ondergeschikt belang is in vergelijking met de mogelijkheden die technologie biedt. Er zijn zeker (kleine) biologische verschillen tussen mannen en vrouwen, onder andere in de hersenen en in het hormoonstelsel, maar de gevolgen daarvan zijn nog wetenschappelijk betwistbaar en moeten hoe dan ook niet overdreven worden.

Als we het hebben over de oorsprong van de menselijke samenleving, dan moeten we de prehistorie ook echt bestuderen. Wat niet helpt zijn mythes als 'de man als jager' als zogenaamde verklaring voor de ontwikkeling van lichamelijke maar ook psychische kenmerken als agressiviteit, sluwheid, strategische planning, de wil tot overheersing enzovoort. In dit soort mythes worden prehistorische vrouwen voorgesteld als een soort huisvrouw avant la lettre die lijdzaam in de grot zaten te wachten totdat hun man de buit binnen bracht.

Friedrich Engels

Laten we in plaats daarvan kijken naar de wetenschappelijke literatuur en ons de vraag stellen of mannelijke overheersing altijd heeft bestaan. In de marxistische literatuur wordt vaak verwezen naar het klassieke werk van Friedrich Engels, geschreven aan het einde van de 19de eeuw, *De oorsprong van het gezin, het privébezit en de staat*. Dit boek steunde op discussies met en aantekeningen van Karl Marx – die zelf deze studie niet meer heeft kunnen uitwerken.

Engels bestrijdt het idee dat er altijd ongelijkheid, (onderdrukking, uitbuiting) tussen individuen heeft bestaan. Op basis van de eerste etnologische studies, van met name Lewis H. Morgan, gaat Engels uit van de hypothese dat er een egalitaire, op de gemeenschap gerichte,

klasseloze primitieve maatschappij heeft bestaan die hij het 'primitief communisme' noemt. Volgens hem was in deze maatschappij de positie van vrouwen niet ondergeschikt aan die van mannen. Integendeel, hij stelt zelfs dat het om matriarchale maatschappijen ging: vrouwen zouden de stabiele kern van de samenleving gevormd hebben en de afstamming zou bepaald worden door vrouwen. Als gevolg hiervan hadden de vrouwen veel macht en aanzien bij de mannen. Latere antropologische studies hebben aangetoond dat dit idee fout was. Er was nooit sprake van matriarchale maatschappijen, maar wel van matrilineaire maatschappijen: samenlevingen waarin de afstamming bepaald werd door wie de moeder is, en niet zoals in de onze door de vader. Deze maatschappijen waren vaak ook matrilokaal – dat wil zeggen, mannen gingen wonen bij de familie van de vrouwen waarmee ze relaties vormden. En inderdaad waren deze vroege samenlevingen meer egalitair dan onze maatschappij.

Er is sprake van matriarchaat als mannen ondergeschikt zijn aan vrouwen. Dus niet als vrouwen een belangrijke rol hebben in de arbeidsdeling, in de huishoudeconomie of in het nemen van beslissingen in het gezin (wat bijvoorbeeld nog steeds het geval is bij de Moso in China). Van een werkelijk matriarchale maatschappij zou sprake zijn als de macht van vrouwen ook in de publieke sfeer, buiten het huis, geldt en in relaties buiten het gezin. Wanneer vrouwen de belangrijkste beslissingen voor de gemeenschap nemen en ook de macht hebben om normen op te leggen en controle uit te oefenen op het seksuele gedrag van mannen. In zo'n geval zouden vrouwen ook de macht hebben om sociale waarden en symboliek te bepalen. Voor geen van de vroegere of nu nog bestaande maatschappijen zijn hiervoor bewijzen gevonden. Dus op dat vlak heeft Engels zich vergist. Maar wat wel actueel blijft, is de methode die hij gebruikte.

Engels legde eerst en vooral een verband tussen de positie van vrouwen en hun materiële, economische en sociale context, de arbeidsdeling tussen de seksen en de bijdrage van elk geslacht in de voedselproductie. Vervolgens - en dat is erg belangrijk - erkende hij de biologische en sociale reproductie, de manier waarop een samenleving zichzelf in stand houdt, als een belangrijke factor. Volgens hem was dat een element dat even belangrijk was als de materiële productie. Engels schreef daarover in het voorwoord bij de eerste uitgave van *De oorsprong* in 1884: 'Volgens de materialistische opvatting is het in de geschiedenis in laatste instantie beslissende moment de productie en reproductie van het onmiddellijke leven. Deze draagt echter zelf weer een dubbel karakter. Enerzijds de voortbrenging van middelen van bestaan, van voedingsmiddelen, kleding, woning en de daarvoor nodige

werktuigen; anderzijds de voortbrenging van de mensen zelf, de voortplanting van de soort. De maatschappelijke instellingen, waaronder de mensen van een bepaald historisch tijdperk en van een bepaald land leven, worden bepaald door beide soorten van de productie: enerzijds door de trap van ontwikkeling van de arbeid, anderzijds door die van het gezin.

Het debat over productie en reproductie is nog steeds actueel in het feminisme en voor marxisten die de waarde van productieve en reproductieve arbeid in het kapitalisme onderzoeken.

Engels en Marx namen een voor hun tijd origineel standpunt in over het moderne monogame gezin. Dit beschouwen zij als de kern van de onderdrukking van vrouw en hieruit trekken zij de conclusie dat deze instelling radicaal moet veranderen. 'Het monogame huwelijk doet dus volstrekt niet zijn intrede in de geschiedenis als de verzoening van man en vrouw en nog veel minder als haar hoogste vorm. Integendeel. Het treedt op als de onderdrukking van het ene geslacht door het andere, als de verkondiging van een tot nu toe in de hele voorgeschiedenis onbekende tegenstelling van de geslachten.' (Hoofdstuk 2 Het gezin, p.84 Het monogame gezin)

Wat zeggen antropologen?¹

In bijna alle beschavingen waarvan we geschreven teksten hebben, vanaf 5000 v.Chr., is er sprake van onderdrukking van vrouwen. Laten we eerst kijken naar de hieraan voorafgaande periode. We hebben het dan over de historische periode die gaat van 35.000 v.Chr. tot 10.000 v.Chr., die het Paleolithicum wordt genoemd en waarover we geen geschreven getuigenissen hebben. Hoe gaan historici en antropologen dan te werk? Gerda Lerner: 'We leggen verbanden tussen hard bewijsmateriaal (werktuigen, graven, aardewerk, resten van woningen, skeletten, en dergelijke) met de mythes die we kennen en met speculatie; we verbinden dat met wat de 'primitieve' volkeren die nu nog bestaan, ons leren.' Er zijn dus geen bewijzen, we kunnen alleen spreken over hypothesen. Met de hulp van die wetenschappelijke studies zullen we proberen een historisch materialistische benadering uit te werken, een benadering waarin de prehistorische mannen en vrouwen in hun geografische en ecologische context worden geplaatst.

Recente antropologische studies zijn het eens: de eerste menselijke maatschappijen bestonden uit kleine informele groepen nomaden

¹ We baseren ons vooral op het werk van: Stephanie Coontz, Gerda Lerner, Claude Meillassoux, Eleanor Leacock, Paola Tabet, Maurice Godelier. Zie de bibliografie aan het einde van deze brochure.

(clan, stam) waarin een soepele arbeidsdeling bestond. Ze leefden van het verzamelen van vruchten en wortels, van visvangst en de jacht op klein wild. Hieraan nam iedereen deel. Ze consumeerden wat ze verzamelden en produceerden en er was geen overschot.

Waarschijnlijk deed de eerste arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen zich voor bij de invoering van de jacht op groot wild – een soort jacht die verbonden was met technologische evoluties in het maken van wapens. Deze jacht ging gepaard met achtervolgingen over grote afstanden en voor onvoorspelbare periodes. Die onvoorspelbare periodes van afwezigheid waren moeilijk te verenigen met zwangerschap en borstvoeding. Bovendien waren vrouwen erg belangrijk voor het biologische voortbestaan van de clan, hun leven kon dus niet zomaar in gevaar worden gebracht bij de jacht.

Deze eerste arbeidsdeling is dus functioneel en niet veroorzaakt door ‘beperkte fysieke mogelijkheden’ van vrouwen. Zo zijn er in verschillende maatschappijen voorbeelden van ongehuwde vrouwen, zonder kinderen, die aan de jacht deelnemen. Deze seksuele asymmetrie houdt geen verschil in waardering in van de geslachten. Beide dragen evenveel bij aan het overleven van de groep. Vrouwen lijken zelfs meer bij te dragen want in de meeste huidige en vroegere jager-verzamelaar maatschappijen is de jacht eigenlijk een bijkomende en onregelmatige nevenactiviteit; vrouwen leveren gemiddeld 60 procent of meer van het voedsel. Hiervoor verplaatsen ze zich over grote gebieden waarbij ze hun zuigelingen en kleine kinderen meenemen.² Hun activiteit is gevarieerd en vereist een grondige kennis van het milieu, van planten en de voedingswaarde en medische eigenschappen ervan, van het klimaat. Vrouwen onderhouden en bewaken het vuur en hebben ook instrumenten als potten, pannen en dergelijke en het gebruik van klei uitgevonden. Het grote wild dat door de jagers (de mannen) wordt geleverd, wordt pas bruikbaar door de arbeid van vrouwen (koken, bewaren, naaien enzovoort).

De mythe van ‘de man als jager’ die aan de noden van zijn kwetsbare en van hem afhankelijke stam voldoet door zijn eigen leven te wagen als verklaring voor de ondergeschikte positie van de vrouw kan op basis van het werk van moderne antropologen dus afgewezen worden.

Twee dingen waren een absolute noodzaak voor het overleven van de stam: de productie van voedsel en de reproductie waarin de vrouwen

² R. Lee heeft berekend dat een Kung vrouw (Bosjesmannen) die haar kind meedraagt (dat naargelang de leeftijd tussen 6 en 12 kg weegt), 3 tot 30 km per dag aflegt en 7 tot 15 kg plantenmateriaal vervoert.

een eersterangs rol speelden. Zij vertegenwoordigen een bijna mysterieuze band met leven en dood, met het hiernamaals. Op zeer veel plaatsen zijn uit deze periode kleine beeldjes teruggevonden van 'vruchtbaarheidsgodinnen' die mogelijk verwijzen naar een cultus van de vruchtbaarheid van de vrouw, naar respect en misschien zelfs angst bij de mannen voor de macht van vrouwen.

Stephanie Coontz concludeert: 'Recente studies geven Engels in grote lijnen gelijk: de verhoudingen tussen de geslachten schijnen meer egalitair te zijn in de primitieve jager-verzamelaar gemeenschappen en de positie van de vrouwen gaat erop achteruit met de toename van sociale verschillen, het privé eigendom, de landbouw en de staat.'

Van matrilokaal naar partrilokaal

We kunnen verder de geschiedenis onderzoeken door naar een andere factor te kijken: de plaats waar men woont. De meeste jager-verzamelaar maatschappijen zijn matrilokaal. Ze leven in vrede (zeker wanneer de natuurlijke omstandigheden gunstig zijn) met andere stammen die ze af en toe ontmoeten.

Een eerste sociale differentiatie ontstaat bij de overgang van verzamelen naar tuinbouw en de noodzaak om voorraden aan te leggen. Deze ontwikkeling is gekoppeld aan de overgang van maatschappijen gebaseerd op gemeenschappelijk bezit naar maatschappijen waarbij verwantschap toegang geeft tot bepaalde middelen of bepaalde territoria. Dat is dus een begin van privé-eigendom. In dit scenario wordt de verblijfplaats van gehuwde koppels belangrijk.

In het algemeen is de positie van de vrouw in matrilokale gemeenschappen gunstiger dan in patrilokale. Het is duidelijk dat diegenen die verhuizen aan macht inboeten. Zij moeten immers zich aanpassen aan een nieuwe omgeving.

Over de oorzaak van de evolutie van matrilokaliteit en matrilineariteit naar patrilineariteit en patrilokaliteit wordt door antropologen nog steeds gediscussieerd. Er zijn meerdere hypothesen: 'men moest meer vrouwen verwerven om het overleven van de clan veilig te stellen', 'de vrouwen pasten zich gemakkelijker aan in hun nieuwe stam en konden ook niet ontsnappen vanwege de kinderen', 'voor de stam was het beter wanneer de mannen – jagers op groot wild – in hun stam van oorsprong bleven omdat ze het terrein kenden'.

Volgens Coontz 'kon men in patrilokale samenlevingen sneller over bijkomende vrouwelijke arbeidskracht beschikken door huwelijk of

door vrouwenroof, dit met het oog op het bewerken van de producten van de jacht, waarbij dit resulteerde in een betere benutting van het overschot en een betere verdeling ervan binnen de clan.' Volgens Claude Meillassoux boden patrilokale samenlevingen grotere mogelijkheden voor het concentreren van de arbeidskracht, de rijkdom en de macht van een geslacht (de afstammingslijn).

Volgens Claude Lévi-Strauss was de 'uitwisseling van vrouwen tussen verschillende stammen de eerste vorm van handel' – dit houdt duidelijk een verdinglijking in: vrouwen worden tot voorwerpen gereduceerd. Volgens hem leidde het taboe op incest óf tot vreedzame en gestructureerde interacties tussen stammen óf tot het organiseren van de 'roof' van vrouwen – met als eerste doel het zich toe-eigenen van hun reproductieve vermogens. Maar Lévi-Strauss is vanwege zijn seksistische, op mannen gerichte benadering fel bekritiseerd door feministische antropologen. Hij verklaart niet om welke reden vrouwen zich deze verdinglijking zouden hebben laten welgevalen maar neemt - al dan niet bewust - de mannelijke overheersing als vanzelfsprekend uitgangspunt.

Monopolie op wapens

Laten we terugkeren naar de kwesties van de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen en de jacht. Jagen leidt niet tot ongelijkheid in de hoeveelheid calorieën die worden aangevoerd voor de bevolking, maar er is een andere, zeer belangrijke materiële factor die we moeten bekijken en die eigen is aan het jagen op groot wild door mannen: namelijk het hieraan verbonden monopolie op wapenbezit. Dit houdt ook het monopolie in op het vervaardigen van wapens en dus waarschijnlijk een betere kennis van nieuwe technieken en van complexe kennis in het algemeen.

Er is bijvoorbeeld een zeer interessante studie door de Italiaanse antropologe Paola Tabet over nu nog levende jager-verzamelaar volkeren. Haar stelling is dat mannelijke overheersing in grote mate gebaseerd is op de controle door mannen van werktuigen en wapens (wat vaak hetzelfde is). Het idee dat een bepaalde taak het gebruik van een werktuig bepaalt, wordt door haar omgedraaid. Zij stelt dat de toegang tot een werktuig bepaalt welke activiteiten door de vrouwen mogen worden uitgevoerd en van welke activiteiten ze worden uitgesloten. Zij stelt vast dat in bijna alle bestudeerde groepen 'de vrouwen zich tevreden moeten stellen met de meest eenvoudige werktuigen, werktuigen die vaak minder gespecialiseerd zijn dan de werktuigen die mannen bij dezelfde activiteit gebruiken, zelfs wanneer de bijdrage van de vrouwen in die activiteit groter is. En in het algemeen worden alleen technisch primitieve operaties

door vrouwen uitgevoerd, met name bewerkingen door middel van directe beweging waarbij louter menselijke energie gebruikt wordt.' Paola Tabet wijst er op dat bepaalde activiteiten in meer ontwikkelde samenlevingen 'vermannelijken' als mannen bepaalde mechanische apparaten invoeren. Apparaten als molens, het pottenbakkerswiel, mechanische weefgetouwen en dergelijke, vervangen handwerk dat uitgevoerd werd door vrouwen.

Bij sommige volkeren, bijvoorbeeld indianen in Noord-Amerika en Inuit, waarbij vrouwen soms aan de jacht op groot en middelgroot wild deelnemen (en alleen wanneer zij vrijgezel zijn) gebruiken zij ook dan minder vaak echte wapens. Kathleen Gough schrijft: 'Hoewel mannen zelden wapens gebruiken tegen vrouwen, hebben zij ze toch in hun bezit – bovendien hebben ze een grotere fysieke kracht – wat een fundamentele hefboom is voor de mannelijke overheersing. De mannen oefenen de uiteindelijke controle uit over het geweld: zo kunnen ze rechten verwerven over de vrouwen (en dat is ook een belangrijk gegeven bij de relaties tussen de mannen onderling binnen de groep en ten opzichte van andere groepen).'

Wat vast staat is dat de belangrijkste instrumenten voor het uitoefenen van dwang altijd voorbehouden zijn geweest aan mannen. Mannen hebben altijd vrijwel een monopolie gehad over georganiseerd geweld, over oorlog en relaties met de buitenwereld.

Neolithische revolutie

We hebben in dit eerste hoofdstuk gezien dat de ongelijkheid zich al ontwikkelde in de prehistorie, nog lang voor het verschijnen van sociale klassen. Het spreekt voor zich dat er met de ontwikkeling van de landbouw en de sedentaire levenswijze, waarbij mensen op een plek bleven wonen, zeer diepgaande sociale veranderingen optreden. We hebben het nu over de neolithische revolutie van rond 10.000 v.Chr. in het Midden-Oosten, rond 13.000 v.Chr. in Cambodja en de volledige ontwikkeling ervan in Europa rond 6.000 v.Chr. De jager-verzamelaar- en tuinbouwmaatschappijen maakten plaats voor landbouwmaatschappijen waarin verwantschapsrelaties overgaan van matrilineair naar patrilineair en het privébezit zich ontwikkelt.

De domesticatie van huisdieren en de ontwikkeling van veeteelt gingen vaak aan de landbouw vooraf of gingen gepaard met het kweken van graangewassen. Bij de overgang naar landbouw werd continue arbeid noodzakelijk. Landbouw vereist een samenhangende en stabiele groep, een groep met een sedentaire levenswijze die voorraden voor toekomstig gebruik aanlegt. Recht op gebruik van het land komt vaak toe aan bepaalde verwantschapsgroepen en volgens

hetzelfde patroon worden ook de kudden overgeërfd. Hiervoor zijn regels nodig, er ontstaat de noodzaak aan het vastleggen van taken en wederzijdse verplichtingen. Geen enkele producent regelt immers volledig alleen zijn werk en het resultaat van zijn werk. De familiale structuur wordt verstevigd.

Voor bijvoorbeeld het zaaien is de landbouwer afhankelijk van de voorafgaande landbouwcycli en overgeleverde kennis. Voorouderschap wordt zo een belangrijk gegeven voor het doorgeven van bezit en kennis. We zien dat er zich een vooroudercultus ontwikkelt waarbij overleden voorouders geacht worden een gunstige invloed uit te oefenen op die landbouw en de voorwaarden daarvoor.

Het dorpshef verwerft de controle

Oorspronkelijk (voordat bijvoorbeeld runderen werden ingezet) vergde het gebruik van de ploeg een forse (mannelijke) lichaamskracht. Dat vergrootte de controle van mannen over wat het maatschappelijk overschot genoemd wordt: dat deel van de productie dat niet meteen geconsumeerd wordt. Om de oogst geschikt te maken voor gebruik, was er meer vrouwelijke arbeid nodig. Deze arbeid was ook nodig voor de omvorming van het overschot in voorraden die lang meegingen, bijvoorbeeld door planten te drogen of anderszins te bewerken. Dit kwam bovenop alle andere taken van de sociale reproductie zoals spinnen, weven, potten bakken, onderhoud, het maken van manden enzovoort.

Vrouwen hadden met al deze taken geen vrije tijd. Maar mannen konden, na het werk op het veld, zich met andere zaken bezig houden, met andere beroepen of religieuze rituelen bijvoorbeeld. Door de behoefte aan vrouwelijke arbeidskrachten wordt de controle over de reproductie door vrouwen van beslissend belang. Controle over hun arbeidskracht maar vooral over hun nakomelingen wordt cruciaal. Het is tijdens deze fase van tekort aan vrouwelijke arbeidskrachten dat polygamie ontstaat. Vanaf deze periode gaat de positie van de vrouwen in sterke mate achteruit.

De natuur van het patriarchaat

De vrouw heeft sinds minstens 7.000 tot 8.000 jaar een ondergeschikte plaats in de maatschappij. Dat geldt voor alle maatschappijen: het Europa van de Grieks-Romeinse beschaving, de Middeleeuwen en de moderne tijd, maar ook voor de maatschappijen die we kennen in Azië, Afrika en Amerika. Ook de maatschappijen die tijdens de vorige eeuw gebroken hadden met het kapitalisme, toonden hetzelfde beeld. We zien dit met name in de landen van het voormalige Oostblok. Daar werden de vrouwen volop in de economie ingeschakeld (ook in leidinggevende functies). Maar dit bracht een zeer zware dubbele dagtaak met zich mee want de volledige verantwoordelijkheid voor de reproductie lag op de schouders van vrouwen. En dit in een maatschappij die bureaucratisch en hiërarchisch was, waarin mensen van elkaar vervreemd waren, met grote problemen van alcoholisme en het verwaarlozen van verantwoordelijkheid door vaders.

Er is dus duidelijk sprake van de overheersing van het ene geslacht door het andere. De positie van de vrouw varieert daarbij natuurlijk naargelang de verschillende maatschappijen en productiesystemen en we moeten dus de verschillende historische periodes specifiek bestuderen.

Kijken we bijvoorbeeld naar het werk van Silvia Federici³: zij verwerpt het idee van een geleidelijke vooruitgang wat betreft rechten en vrijheden van de mens in de loop van de geschiedenis. Zij verklaart met name het verlies aan macht en de verslechtering van de situatie van de vrouwen in Europa door de overgang van de late Middeleeuwen naar het handelskapitalisme. Ze toont aan hoe de heksenvervolgingen in de zestiende eeuw in Europa en later ook in Noord-Amerika, waarvan honderdduizenden vrouwen slachtoffer waren, van doorslaggevend belang waren voor een wijziging in de krachtsverhoudingen tussen de seksen en tussen de klassen ten voordele van het ontluikende kapitalisme en het patriarchaat.

Patriarchaat

Met de term patriarchaat bedoelen we een systeem van overheersing dat in oorsprong verwijst naar de overheersende rol van de volwassen heteroseksuele man in het traditionele gezin. Deze man oefent de controle uit over het lichaam en het leven van alle andere gezinsleden en beschikt hier vrij over (in het Italiaans 'padre padrone', de vader, de baas). Tegelijkertijd staat hij garant voor dat

³ 'Caliban and the Witch'

leven: de vader is de beschermer die in de behoeften van het gezin voorziet en van de andere gezinsleden (vrouw en kinderen) 'minderjarigen' maakt. Hierbij gaat men uit van een rolverdeling op basis van het geslacht en de leeftijd en van een vaste en onveranderlijke identiteit.

Maar wanneer we het hebben over een patriarchale maatschappij, of kortweg over het patriarchaat, gaat het verder dan alleen maar het gezin – dat als dusdanig ook veranderd is. Ik zal zowel spreken over 'patriarchaat' als over de 'ondergeschikte positie van de vrouwen' als over 'vrouwenonderdrukking' en 'mannelijke overheersing'. Al deze begrippen zijn in feite gelijkwaardig maar kunnen lichte nuances weergeven waarbij het accent meer op het ene of andere aspect van de ongelijkheid tussen de geslachten ligt: op het economische, het symbolische, het politieke, het psychologische enzovoort.

Belangrijk is dat het patriarchaat niet een op zichzelf staand systeem is, onafhankelijk van het economische systeem. Integendeel, het is sterk verweven met het huidige neoliberale kapitalistische systeem, zoals het vroeger ook verweven was met slavernij en kolonialisme. De vorm die het patriarchaat aanneemt verandert naargelang de historische periode. Daarom spreken sommige feministische marxisten liever niet over het patriarchale systeem maar over patriarchale relaties. Ik gebruik liever de term systeem om te benadrukken dat het gaat over een geheel van relaties van overheersing die vorm geven aan alle sferen van het bestaan.

Controle door mannen

In de gehele geschiedenis van het patriarchaat gaat het in wezen om twee kwesties: het beschikken van mannen over de arbeid en arbeidskracht van vrouwen en controle over vrouwenlichamen, over hun seksualiteit en reproductie.

Deze overheersing van mannen over vrouwen vond in eerste instantie plaats door de manier waarop vrouwen ingeschakeld werden in de economie - gedeeltelijk en in ondergeschikte posities. Het tweede controle-instrument is dat zogenaamde prachtige instituut dat de hoeksteen zou zijn van onze samenleving; 'het gezin'.

We hebben hier niet de ruimte om de plaats van vrouwen in de verschillende productiewijzen als slavernij, feodalisme, Aziatische productiewijze, handelskapitalisme, kolonialisme enzovoort te behandelen. We beperken ons tot het geglobaliseerde kapitalisme dat nu de wereld overheerst. Dat betekent niet dat de voorgaande geschiedenis niet relevant is. De geschiedenis van de koloniale

periode bijvoorbeeld, waarin specifieke patriarchale en raciaal bepaalde relaties vorm kregen, heeft nu nog gevolgen voor de wijze waarop vrouwen in of uit de postkoloniale landen in de wereldeconomie worden ingeschakeld.

Industrieel reserveleger

Om de klassieke marxistische terminologie te gebruiken: in de kapitalistische economie worden de vrouwen als een industrieel reserveleger gebruikt. Dit betekent dat ze worden aangeworven tijdens een fase van economische groei en worden afgedankt in een fase van recessie en crisis. Deze praktijk wordt gesteund door de dominante ideologie, waarin de man de kostwinner van het gezin is en de vrouw in de eerste plaats moeder.

Vrouwen worden gebruikt als concurrenten van mannelijke arbeidskracht en om de arbeidersklasse te verdelen en te verzwakken. Dergelijke mechanismen spelen ook bij andere delen van de arbeidersklasse, zoals immigranten. Belangrijk hier is dat vrouwen op een zeer specifieke manier deel uitmaken van de arbeidersklasse, op tal van manieren worden zij ook op dit vlak gescheiden en ondergeschikt gemaakt aan mannen. Zo worden vrouwen vaak ingezet in de laagstbetaalde functies, vaak als ondergeschikten en niet als leidinggevendenden, en in zogenaamd 'vrouwelijke' sectoren als de dienstensector, en de zorg. Kortom, vaak werken vrouwen in de minst gewaardeerde sectoren die bovendien in het verlengde liggen van de zogenaamd 'natuurlijke' taken van de vrouw in het gezin: opvoeden, schoonmaken, koken, zorg, gezondheid enzovoort.

Dit betekent dat vrouwen werken tegen de laagste lonen en in de meest onzekere omstandigheden. De combinatie van werk voor de markt met de reproductieve taken in het gezin leidt tot onderbroken loopbanen, (gedwongen) deeltijdwerk, een zeer klein pensioen enzovoort. Dit komt uiteindelijk neer op een nog zeer onvolledige economische onafhankelijkheid.

We maken op dit ogenblik een echte feminisering (vervrouwelijking) mee van de arbeid. Dit verwijst niet alleen naar de massale groei van het aandeel van vrouwen in de economie gedurende de laatste decennia in de hele wereld. Feminisering verwijst ook naar het toenemende gebruik van zogenaamd vrouwelijke eigenschappen in bedrijven als het vermogen tot het aangaan van relaties en communicatie, de zorg en de aandacht voor een taak, toewijding, soepelheid en het volgzame karakter... En het verwijst naar onzekere, tijdelijke banen: een soepelere band met het bedrijf;

variabele werkuren ten dienste van het bedrijf en het vervagen van de scheiding tussen werk en vrije tijd (men neemt werk mee naar huis). Dit wordt het model voor alle werknemers, vrouwen en mannen.

Feminisme van de zorg

Ik wil hier verwijzen naar een interessante benadering door een nieuwe stroming in het feminisme: het feminisme van de zorg (care in het Engels). Zij stellen niet zoals als marxisten gewend zijn de materiële productie, maar de reproductie van het leven centraal in hun analyse en hun voorstellen voor een alternatieve maatschappij. (hoewel we eerder zagen dat dit bij Engels ook al een centraal punt was). Hun uitgangspunt is het feit dat het individu niet een onkwetsbaar en onsterfelijk iemand is, die functioneert als een machine, maar een kwetsbaar, afhankelijk en sterfelijk wezen. De mens heeft voortdurend zorg nodig om te kunnen bestaan, van de geboorte tot de dood, en hij/zij heeft ook de voortdurende aanwezigheid en de aandacht van anderen nodig. De activiteit van menselijke reproductie is dus cruciaal en moet centraal staan in onze analyses. In onze ideeën voor een andere wereld moet zorg en reproductie niet ondergeschikt gemaakt worden aan de productie, aan de economie.

Laten we eens nader kijken naar het heteroseksuele westerse kerngezin, dat model staat in de wereld. Het gezin is niet alleen de plaats waar de reproductieve arbeid van de vrouw wordt afgedwongen, hier vind ook de voortplanting plaats. In het gezin wordt de seksualiteit van de vrouw gecontroleerd door de man en wordt het vaderschap en de erfenis veilig gesteld. Dit laatste is van groot belang in burgerlijke families maar niet alleen daar. Het monogame gedrag van de vrouw moet verzekerd worden. Men ziet duidelijk hoe de dubbele moraal werkt: echtelijke trouw wordt bij iedereen verondersteld maar wordt vooral van vrouwen geëist.

Om het gezin deze functies te laten vervullen moeten vrouwen (en mannen) zo geconditioneerd worden dat zij hun rol effectief vervullen. De individuen moeten een 'genderrol' aangeleerd krijgen: ze moeten leren een mannelijke of vrouwelijke gender-identiteit aan te nemen. Er mag vooral geen verwarring heersen. Deze rol is bepalend voor de specifieke taak van elk individu in de maatschappij en in de economie. Deze conditionering begint al heel vroeg door een verschillende opvoeding van jongens en meisjes, door het soort speelgoed, de verwachtingen van de ouders, welke sport er wordt beoefend, culturele activiteiten, hoeveel vrijheid kinderen krijgen enzovoort. De jongens worden opgevoed om autonoom te worden, op

zichzelf te staan, te overheersen en zich te kunnen verweren tegen anderen. Meisjes moeten leren ten dienste te staan van anderen, toegeeflijk te zijn en het andere geslacht te behagen⁴. Een geheel van psychologische en ideologische middelen wordt gebruikt om deze resultaten te bereiken. Intimidatie, repressie, emotionele chantage, bedreigingen, isolatie, bezitterige liefde enzovoort. Met al deze middelen worden mannen geleerd dat ze de wereld moeten willen veroveren en daarvoor bereid moeten zijn anderen opzij te duwen (concurrentie). Vrouwen wordt geleerd een man te veroveren, een gezin te stichten en moeder te worden.

In dit model is geen ruimte voor een andere seksuele oriëntatie, voor bijvoorbeeld homoseksualiteit. De opdeling van de wereld in twee geslachtsrollen die tegengesteld en complementair zijn, doordrenkt onze manier van denken. Ze maakt deel uit van de heersende ideologie die de ideologie is van de heersende klasse en het heersende geslacht. Cultuur, kunst, wetenschap, de godsdiensten, de taal, de verbeelding, ons onderbewustzijn, allemaal zijn ze erdoor beïnvloed. Vrouwen hebben hun 'ondergeschiktheid' in zich opgenomen en aanvaarden de 'natuurlijke' overheersing van de man. Dit is heel vaak een hinderpaal voor hun bevrijding en voor solidariteit onder vrouwen.

Het lichaam van de vrouw

In onze maatschappij is de man, het mannelijke, de norm. De vrouw is hiervan slechts het afgeleide product. Dit noemen we androcentrisme. De man is neutraal, de vrouw is te veel of te weinig: te veel of te weinig assertief/ lief/ sexy/ et cetera. Ze is madonna of hoer. Dat speelt ook in de publieke sfeer: werk, politiek, wetenschap... Het lichaam van de vrouw verstoort de mannen en de orde. Het mannelijk lichaam is de norm. Het lichaam van de vrouw is de afwijking, uitzondering, het ongemak, 'de ziekte': zo worden alle vrouwelijke lichamelijke cyclussen beschouwd: menstruatie, zwangerschap, menopauze.

De materiële en symbolische openbare ruimte en het gebruik van de tijd worden georganiseerd met 'de man' als norm, in functie van een mannelijk model. De fysieke eigenschappen van de vrouw worden gezien en beschouwd als gebrekkig.

De onderdrukking van de vrouw, op economisch, sociaal, politiek, cultureel of ideologisch vlak, vindt eerst en vooral via haar lichaam plaats. Veel feministisch verzet gaat over het lichaam van vrouwen: reproductieve rechten: anticonceptie, geboortecontrole, sterilisatie,

⁴ Zie: Elena Gianini Belotti: *Zo worden kleine meisjes groot*

abortus. De strijd voor het afdwingen van vrijheid inzake relaties en seks, de keuze van de huwelijkspartner, echtscheiding... Strijd tegen lichamelijk geweld, seksueel geweld, voor de fysieke en psychische integriteit van de vrouw. Voor het recht op vrijheid van beweging en vrije expressie (onder andere op het vlak van de kleding). Het gaat hier om gevechten die van belang zijn voor de vrouwen van verschillende sociale lagen, etniciteit of sociale klasse – maar niet altijd op dezelfde manier.

Wanneer we het hebben over verschillen tussen mannen en vrouwen, dan hebben we het niet over aangeboren verschillen die onveranderlijk en eeuwig zijn. We moeten die verschillen plaatsen in hun context, zoals de gebruikelijke opvoeding, want ervaringen zijn bepalend in de vorming van een persoon. De ervaringen tijdens het leven, hoe mensen geconditioneerd en getemd worden – hoe bepaalde aspiraties toegestaan worden en andere niet – hebben een biologische basis maar overstijgen deze. Daarom zijn we het niet eens met het zogenaamde verschilfeminisme. Deze essentialistische theorie beschouwt verschillen tussen mannen en vrouwen als eeuwig, als biologische wezenskenmerken. Verschilfeminisme concentreert zich op het omvergooien van de symbolische orde door de in de patriarchale maatschappij zogenaamd ondergewaardeerde en gemarginaliseerde 'vrouwelijke' kenmerken te herwaarderen.

Het kerngezin

Het kerngezin – of het gezinsideaal dat ons wordt aangeleerd – is ook de plaats van gevoelens, van warme onderlinge relaties, het toevluchtsoord dat ons in staat zou moeten stellen beter weerstand te bieden, of beter te presteren, in een uiterst competitieve, gewelddadige en onveilige maatschappij. Deze rol van het gezin is vooral belangrijk als er geen andere vormen van socialisering en gemeenschapsleven zijn die een alternatief kunnen bieden, bij het ontbreken van andere gevoelsrelaties om de persoonlijkheid te structureren en vorm te geven.

Maar de realiteit laat zien hoe onwaar en illusoir dit ideaal is. Voor vrouwen tussen de 15 en de 55 jaar is mannelijk geweld op wereldschaal de eerste doodsoorzaak. Het gezin is de meest gevaarlijke plek voor de vrouw. Huiselijk geweld neemt verschillende vormen aan: beledigingen, bedreigingen, haat, jaloezie, isolement, gedwongen seksuele relaties, prostitutie en fysiek geweld, vaak met blijvende gevolgen.

Maar ondanks deze realiteit wordt meisjes van 's morgens vroeg tot 's avonds laat via alle mogelijke media het ideaal van de romantische

liefde voorgespiegeld. Kenmerken daarvan zijn exclusiviteit, uniciteit, trouw, jaloezie, en de ondergeschiktheid van de aspiraties van het individu, vooral van de vrouw, aan die van het stel. En ook impliciete ongelijkheid, verschillende verwachtingen inzake intimiteit en medeplichtigheid.

De materiële, sociale en psychologische druk op iedereen die dit model wil verlaten – de dwangbuis van de genderrol, is zeer groot, vooral in een verarmde en weinig geletterde plattelandsomgeving waar vaak ook het gewicht van godsdienst en traditie zwaarder weegt. In een stedelijke omgeving daalt daarentegen het aantal huwelijken en ontstaan er andere gezinssamenstellingen en andere, meer collectieve samenlevingsvormen.

We hebben het tot nu toe gehad over de onderdrukking van vrouwen op de vlakken van de economie en het gezin, laten we nu naar een ander aspect kijken.

De onderdrukking van de vrouw in de publieke sfeer

De ideologie van het patriarchaat – zo noodzakelijk om de huidige stand van zaken te laten aanvaarden – dringt door in alle sferen van het maatschappelijk leven. Deze ideologie wordt behalve door mannen ook door veel vrouwen zelf aanvaard. Bovendien zijn de vrouwen van de elites (economisch, etnisch of anderszins geprivilegieerde groepen) ook geprivilegieerd in verhouding tot andere vrouwen. Vaak handelen zij eerst en vooral als lid van hun klasse of heersende groep, en niet als vrouw, en in samenwerking met de mannen van hun eigen klasse of groep.

In veel gebieden is de openbare ruimte niet zo maar toegankelijk voor de vrouwen. Ofwel is zij gewoonweg verboden terrein (mannen clubs), of zij is gevaarlijk voor vrouwen (straten van grote steden tijdens de nacht), of die ruimte wordt beschouwd als niet 'passend' voor een 'respectabele' vrouw. In sommige gebieden – zoals delen van Noord Afrika of het Midden-Oosten – zijn de regels zo streng als de regels van de apartheid, maar zij worden tijdens revolutionaire processen wel omgegooid.

Een van de gemeenplaatsen is nog steeds dat het vrouwelijk geslacht verondersteld wordt zich te interesseren voor het privé-domein, en hier talent voor heeft, maar niet voor de publieke sfeer en met name niet voor de politiek, die tot niet zo lang geleden het exclusieve domein van mannen was.

De suffragettes (deel van de eerste feministische golf) voerden in het begin van de 20ste eeuw strijd voor het stemrecht voor vrouwen, een recht dat in meerdere Europese landen pas na de Tweede Wereldoorlog werd bereikt. In sommige landen is het vrouwenstemrecht nog niet verworven, bijvoorbeeld in Saoedi-Arabië.

Vrouwen zijn bijna overal een minderheid in politieke instellingen als regeringen, parlementen, regionale bestuursorganen. Er zijn uitzonderingen, bijvoorbeeld in verschillende landen in Scandinavië maar ook Rwanda. Politieke partijen werken volgens het mannelijke model van het zelfbewuste individu, klaar om de confrontatie aan te gaan, zonder reproductietaken, zonder emoties of lichamelijke problemen. In de openbare ruimte worden vrouwen getroffen door seksisme, wat het hen moeilijker maakt deel te nemen aan het sociale leven. Daarom willen wij niet alleen een plaats voor vrouwen in de bestaande politiek, maar willen we de politiek zelf veranderen zodat ze beantwoordt aan de eisen die vrouwen stellen.

Het gender concept

Het begrip gender wordt alom gebruikt. Gender is een term om onderscheid te maken tussen het biologische geslacht en de sociale rolpatronen die hieraan verbonden zijn. Gender duidt op dit laatste, op de verschillende eisen en verwachtingen die aan mannen en vrouwen gesteld worden. Gender is een historische, sociale, culturele constructie die verandert naargelang de tijd en de plaats. Omdat de heersende cultuur in ons neoliberale tijdperk sterk gehomogeniseerd is, zijn de bestaande gender-modellen in grote delen van de wereld in hoge mate vergelijkbaar. De term is een analyse-instrument om de plaats en rol van vrouwen te beschrijven op het vlak van arbeid en van kennisproductie in alle domeinen en in specifieke gevallen. Door het gebruik van het begrip gender wordt de rol van vrouwen duidelijk. In een 'neutraal' discours, waarin gender geen aandacht krijgt, wordt de specifieke rol van vrouwen verborgen, wat maakt dat vrouwen onzichtbaar worden.⁵

Gender is een dwangbuis. Het is een dwangbuis voor heteroseksuelen, want ook zij zijn verplicht zich volgens vooraf bepaalde modellen te gedragen en niet volgens de eigen gevoelens van het individu, onafhankelijk van zijn/haar geslacht. Dit is nog sterker het geval voor niet-heteroseksuele mensen die bijvoorbeeld houden van mensen van hetzelfde geslacht. In veel landen is homoseksualiteit een misdaad of wordt het beschouwd als iets pervers. Overal ter wereld wordt een heteroseksueel model van liefde opgedrongen. Dat is wat we 'heteronormativiteit' noemen. Homoseksualiteit wordt beschouwd als een afwijking.

Overal ter wereld is een zekere mate van homofobie aanwezig. Er is haat, angst, misprijzen en diverse vormen van discriminatie ten opzichte van HLBT (homo's, lesbo's, biseksuelen en transgender) mensen. Dit komt tot uitdrukking in het strafrecht, in sociale regels en in het gedrag van mensen. Deze homofobie wordt door uiterst rechts vaak gebruikt om verdeeldheid te versterken.

Maar homoseksualiteit is een oriëntatie/identiteit die zoals iedere andere gerespecteerd moet worden. Of het nu gaat om een keuze of om een aangeboren eigenschap, dat speelt geen rol. We moeten systematisch elk heteroseksisme (discriminatie tegen HLBT mensen)

⁵ Zie bijvoorbeeld C. Lévi-Strauss in *Het trieste van de tropen* waarin hij schrijft (geciteerd door Sylviane Agacinski): 'Heel het dorp vertrok die ochtend in een dertigtal bootjes, wij bleven achter met de vrouwen en de kinderen in de verlaten woningen.'

bestrijden, zowel in de maatschappij als in onze eigen organisaties en bewegingen.⁶

De HLBT beweging

In het begin van de 20ste eeuw zien we in Duitsland, Nederland en Oostenrijk, een eerste poging door wetenschappers en activisten om homoseksualiteit uit het strafrecht te halen. Na de Russische revolutie werd in de Sovjet-Unie een dergelijke maatregel doorgevoerd, maar later onder Stalin werd dit weer ongedaan gemaakt. Stalin beschouwde niet-heteroseksuele identiteiten en praktijken als teken van 'burgerlijke degradatie'. Hij vernietigde de emancipatiebeweging van seksuele minderheden en homo's werden naar strafkampen gestuurd. Ook de nazi's hebben de homobeweging vernietigd en - voornamelijk mannelijke - homoseksuelen naar concentratiekampen gestuurd.

In de jaren zestig ontstaat een nieuwe beweging van seksuele minderheden, in een context van het algemeen ter discussie stellen van de gevestigde orde. De Stonewall rellen in New York in juni 1969, worden gezien als het symbolische begin van deze beweging. Homo's, lesbo's, drag queens en anderen reageerden daar op pesterijen van de politie en razzia's in homobars. Ze kwamen naar buiten en gingen op straat urenlang de confrontatie aan met de politie. Vanaf toen ontwikkelde zich in meerdere Europese landen een nieuwe homobeweging. Deze strijdt in de eerste plaats voor het afschaffen van wetsartikelen die homoseksualiteit als een misdaad bestempelen en tegen het beleid dat homoseksualiteit als een ziekte of iets abnormaals ziet dat behandeld moet worden. De strijd gaat verder tegen elke vorm van discriminatie op de werkplaats, in de media en in het privéleven. De beweging heeft tegenwoordig in verschillende staten van (Zuid-)Amerika en Europa formele gelijkwaardigheid afgedwongen van homo- en heterostellen in de vorm van een huwelijk of in een andere vorm. Maar in veel landen blijven gelijke rechten voor HLBT mensen taboe.

De beweging van lesbiennes ontwikkelde zich oorspronkelijk in het kader van de vrouwenbeweging van de tweede feministische golf. Ze voelden zich niet echt vertegenwoordigd door de (overwegend mannelijke) homobeweging. De ontwikkeling van de beweging van

⁶ In verschillende pre-industriële, prekoloniale maatschappijen – bijvoorbeeld bij vele indiaanse stammen in Noord-Amerika, stonden homoseksuelen, lesbiennes en transeksuelen in hoog aanzien omdat ze beschouwd werden als mensen die dichter bij het volmaakte goddelijke wezen staan omdat ze in zichzelf de twee geslachten bezitten. 'Mensen met twee geesten'.

lesbiennes binnen de vrouwenbeweging verliep ook niet rimpelloos – uit angst voor afwijzing door de mannen en het verlangen om als 'normaal' beschouwd te worden verkoos een deel van de vrouwenbeweging de aanwezigheid en de eisen van de lesbiennes te verdoezelen en 'alleen te strijden voor gelijkheid', en tegen de voorrechten van hetero-mannen. Aan de andere kant waren er ook lesbiennes die het hard speelden: in hun visie was de enige manier om consequent feminist te zijn door lesbisch te zijn.

De vrouwenbeweging heeft er alle belang bij om in te zien dat het dezelfde patriarchale structuren zijn die het lichaam van vrouwen controleren, die HLBT mensen die de heersende normen overtreden onderdrukken. De vrouwenbeweging moet ook de strijd tegen de onderdrukking van seksuele minderheden opnemen en het hele patriarchale systeem ter discussie stellen.

Seksuele identiteit wordt niet in alle culturen op dezelfde wijze gezien. In delen van de Arabische wereld bijvoorbeeld, zal een man die een actieve rol speelt bij penetratie niet als homoseksueel worden beschouwd. Dat is hij wel wanneer hij de 'passieve' rol speelt – en die identiteit en rol wordt sterk gestigmatiseerd. Seksualiteit van lesbiennes wordt vaak niet erkend als seksualiteit.

Veel mensen, tegenwoordig vooral in landen van het Zuiden maar niet alleen daar, die seksuele relaties hebben met mensen van hetzelfde geslacht, beschouwen zichzelf niet noodzakelijkerwijs als homo of lesbisch. Zij beschouwen zichzelf niet als anders dan heteroseksuelen of als deel van een gemeenschap met een identiteit gebaseerd op seksuele voorkeur en praktijk. Anderen beschouwen hun eigen identiteit wel als anders dan die van heteroseksuelen, zonder dat ze zich noodzakelijk de in het Westen gebruikelijke labels van homo of lesbisch toe-eigenen. Een specifieke HLBT identiteit zoals we die nu kennen in de metropolen van West-Europa, Latijns Amerika, de VS of Australië, met haar eigen culturele en sociale uitdrukkingsvormen, wordt gevormd door een historisch en geografisch beperkte kleine groep personen die voornamelijk seks hebben met mensen van hetzelfde geslacht.

In het boek van Peter Drucker, *Different Rainbows*, wordt een brede waaier van manieren van het aangaan van seksuele relaties van homo's en trans mensen in verschillende culturen besproken. Het vooroordeel dat zegt: 'Bij ons bestaat homoseksualiteit niet, het werd door het Westen, door de bourgeoisie ingevoerd' wordt hiermee duidelijk ondergraven. Bedenk ook dat de kolonisatoren hun bloedbaden soms juist rechtvaardigden met als argument het 'uitroeien van sodomie bij die wilden'.

In meerdere Afrikaanse prekoloniale culturen bestonden bijvoorbeeld zeer intieme en ongeremde fysieke relaties tussen personen van hetzelfde geslacht zoals: het masseren van de geslachtsorganen, van de clitoris, erotische spelletjes en het aanleren van het orgasme. Die praktijk werd beschouwd als een initiatie. Bepaalde Afrikaanse religies maken het mogelijk meerdere seksuele identiteiten aan te nemen door de vereenzelviging met goden van verschillende geslachten.

De monotheïstische godsdiensten die werden verspreid door de koloniale machthebbers hebben een belangrijke rol gespeeld in het onderdrukken van deze seksuele praktijken. Met name de katholieke kerk heeft het idee van zonde en perversiteit, van afwijkend gedrag en van homoseksualiteit als ziekte ingevoerd. Maar ook protestantisme en de orthodoxe islam speelden een dergelijke rol.

Het is interessant om te zien hoe de controle over individuen wordt gerealiseerd via de repressie en het normaliseren van de seksualiteit. Dat werd duidelijk naar voor gebracht in het werk van Wilhelm Reich en de Sexpol beweging van de jaren dertig. Reich trachtte het marxisme te verbinden met de ideeën van de psychoanalyse. Sex-pol probeerde een klassenanalyse in te brengen in de psychoanalyse. Dit is des te opmerkelijker omdat ze dit deden in een periode waarin de seksualiteit sterk onderdrukt was, zowel in fascistische regimes als bij stalinisten.

De psychische structuur wordt in deze analyse bepaald door de wijze waarop de drang om aan de basisbehoeften te voldoen (waaronder de seksualiteit) tijdens de kindertijd wordt behandeld: door onderdrukking en kanalisering naar andere doeleinden, wat psychoanalytici sublimeren noemen. De repressie van de seksualiteit, en daarmee het afdwingen van gehoorzaamheid en het ontkennen van de eigen behoeften, levert persoonlijkheden op die gefrustreerd zijn, vol rancune, gemakkelijk manipuleerbaar en bruikbaar voor het kapitalistische systeem, betoogden zij.

Het libido was voor hen een fundamentele creatieve energie die ontwikkeld moet worden om evenwichtige en solidaire persoonlijkheden te vormen. Dat staat in schril contrast met de stalinistische ideologie die het leven van een revolutionaire militant slechts ziet als een voortdurende opoffering. De theorie van Wilhelm Reich moet natuurlijk geactualiseerd worden in onze huidige maatschappij die op het vlak van de seksualiteit minder repressief is geworden en in het licht van nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap.

We zien nu juist een overal aanwezige seksualiteit maar ze is eendimensionaal, eenzijdig en wordt beschouwd als een koopwaar en is al vanaf jonge leeftijd sterk prestatiegericht. Deze seksualiteit baseert zich op een breuk tussen de ontplooiing van mensen in hun totaliteit en een seksueel gedrag dat vaak fungeert als koopwaar op een markt.

‘Wij streven naar een maatschappij waarin ons lichaam, onze verlangens, onze emoties geen dingen meer zullen zijn die gekocht of verkocht kunnen worden, een maatschappij waarin de waaier van keuzemogelijkheden voor de mensen zeer sterk wordt uitgebreid en mensen nieuwe manieren kunnen ontwikkelen van het bedrijven van de liefde, van leven, werken en samen kinderen opvoeden.’⁷

Het afwijzen van de gender indeling

De ‘queer’ theorie weigert een indeling in twee types van gender en stelt variabele seksuele identiteiten voorop. Seksuele identiteit is volgens queer theorie volledig een sociale constructie die bovendien kan variëren zodat individuen niet strikt gedefinieerd kunnen worden als ‘heteroseksueel’ of ‘vrouw’ en ‘man’. Daarbij kan gewezen worden naar hoe op veel plaatsen op de wereld ook nu nog grote groepen mensen niet in de categorieën ‘man’ of ‘vrouw’ passen. In verschillende Zuid Aziatische landen bestaat bijvoorbeeld een derde gender, vaak aangeduid als hijra, die in enkele landen ook wettelijk erkend wordt.⁸

De queer theorie weigert dus de veel gebruikte gewoonte om mensen in te delen volgens vaste categorieën en stelt in het algemeen het tweedelige of binaire denken ter discussie. Ze doet pogingen om, om het even welke, ‘afwijkende’ activiteit of seksuele identiteit te begrijpen en te doorgronden hoe gender en seksuele identiteiten onderhevig zijn aan verandering. Volgens Judith Butler, de bekendste theoretica van queer, is het onjuist om niet alleen gender maar ook geslacht op te vatten als stabiele, onveranderlijke identiteiten. Daarentegen stelt zij dat identiteiten steeds opnieuw bevestigd moeten worden. Identiteiten krijgen vorm door de manier waarop mensen hun leven leiden en steeds opnieuw een bepaalde rol uitoefenen. Hier gebruikt zij het woord ‘performativiteit’ voor. Het zijn onze verschillende performances die bepalen wie we zijn. Queer theorie vestigt de aandacht op de manieren waarop onze lichamen en ervaringen niet passen in de bestaande identiteiten. In plaats van het streven naar een stabiele subjectiviteit (inclusief seksuele en

⁷ Resolutie Wereldcongres 2003 Vierde Internationale

⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Hijra_%28South_Asia%29

gender identiteit) pleit queer theorie voor meer flexibele, veranderlijke identiteiten. Butler stelt het verschil tussen biologisch geslacht en gender zelf ter discussie omdat ook sekse geen vast gegeven is maar een sociale constructie die vorm krijgt in een proces van het herhaaldelijk opleggen en uitoefenen van sociale normen, van taal en rolpatronen. Onze waarneming en ervaring van de werkelijkheid (ook wat betreft het lichamelijke) wordt mede vorm gegeven door de taal. (Het gaat hier dus om een filosofisch idealistische benadering: de superstructuur (taal, zelfbeschouwing, gedrag...) is voor haar bepalend, ongeacht de materiële - biologische - werkelijkheid van de sekse.)

Adrienne Rich (theoretica, lesbienne en feministe) voerde het concept van 'verplichte heteroseksualiteit' in als naam voor een eis die vanaf de geboorte een rol speelt in ons leven. Ze definieert het als een instelling die garant staat voor de toegang tot vrouwen door mannen, toegang op fysiek, emotioneel en economisch vlak. Als de seksualiteit zich zonder dwang zou ontplooiën dan zouden er in de bevolking verschillende gradaties van homoseksualiteit aanwezig zijn (te vergelijken met alle nuances van haarkleur) en zouden er ook veel meer HLBT relaties worden gevormd.

Zij heeft het over het 'lesbisch continuüm': de intellectuele, emotionele en sensuele aantrekkingskracht die vrouwen voor andere vrouwen voelen; hun verlangen naar intimiteit en samenhang, naar fysiek contact en empathie. Dat is allemaal verbonden met seksuele aantrekkingskracht; er is geen sprake van een breuk. Een lesbische relatie moet gezien worden als meer of als verschillend van alleen maar een seksuele relatie. Om het mannelijk chauvinisme te bestrijden, raadt ze meer intense contacten tussen vrouwen onderling aan, als een manier voor vrouwen om meer autonomie ten opzichte van mannen te verwerven. Zij pleit voor een lesbische ervaring als een vorm van verzet, als het wegtrekken van de vrouwen uit het beperkende kader van de onbeperkte toegang tot vrouwen (tot hun lichaam, tot hun dienstverlening) dat mannen menen te hebben.

In de resolutie van het wereldcongres van de Vierde Internationale over de HLBT bevrijdingsbeweging, wordt ons verzet tegen het dwangmatig kader van gender als volgt geformuleerd: 'in onze strijd tegen de beperkte en vervreemde opvattingen over mannelijkheid, vrouwelijkheid en seksualiteit, streven we naar een maatschappij waar gender geen centrale categorie meer zal zijn in het sociaal leven en waar de begrippen heteroseksualiteit en homoseksualiteit, voor zover ze blijven bestaan, geen enkel wettelijk of economisch gevolg zullen hebben.'

Tot slot

De benadering van revolutionair marxisten en feministen bestaat meer en meer uit het begrijpen van de complexiteit en van de verbindingen en overlappingsen tussen vormen van overheersing. Deze vormen van overheersing kunnen zich onderling versterken of gedeeltelijk tegenspreken. In academische kringen heeft men het over intersectionaliteit (kruispuntdenken). Dat betekent dat het niet volstaat een genderanalyse toe te voegen aan onze marxistische klassenanalyse maar dat we het begrip klasse opnieuw moeten bekijken en gender en 'ras' verschillen moeten integreren. Dat is een uitdaging voor iedereen en op alle gebieden.

Ons doel is de bevrijding van alle mensen, van elke vorm van onderdrukking. Er is geen enkele onderdrukking die objectief voorrang zou hebben op andere vormen van onderdrukking. Onderdrukking hangt af van de specifieke context en van de subjectieve ervaring van het individu. De vrouwenbeweging en de HLBT bevrijdingsbeweging hebben marxisten geleerd dat deze beleving, en met name de seksuele beleving, ook een politieke kwestie is.

Vrouwen – en ook HLBT mensen – hebben gemeenschappelijke belangen maar ze hebben daarnaast ook verschillende klassenbelangen en belangen in verband met 'ras', land, seksuele voorkeur, oorsprong enzovoort. Er is niet alleen het feminisme dat werd ontwikkeld door blanke, westerse feministen uit de middenklasse (vaak met een katholieke, protestantse of atheïstische achtergrond). Er bestaan andere benaderingen en praktijken die even waardevol zijn voor de emancipatie van de vrouw en waarvan we begrippen als reproductieve rechten en kruispuntdenken geleerd hebben. Daarom hebben we het over feminismen in het meervoud. Wanneer we mensen organiseren, dan moeten we rekening houden met deze complexiteit, met de gekruiste/overlappende en soms tegenstrijdige belangen.

De sleutelbegrippen zijn hier zelfexpressie en zelforganisatie: 'Niemand heeft het recht in mijn naam te spreken'. Vanuit dit vertrekpunt kan men bondgenootschappen sluiten en concrete samenwerking opbouwen. Dit blijft de centrale uitdaging voor het veranderen van de wereld.

Bibliografie

Belotti, Elena Gianini, *Du côté des petites filles*, Edition des Femmes, 1974

Coontz, Stephanie & Petra Henderson, 'Formes de propriété, pouvoir politique et travail des femmes au début des sociétés de classes et des Etats', in *Travail des femmes, pouvoir des hommes*, (red. Nicole Chevillard & Sébastien Leconte), Montreuil: La Brèche-PEC, 1986.

Drucker, Peter, *Different Rainbows*, London: Gay Men's Press, 2000.

Federici, Silvia, *Caliban and the Witch, Women, the Body and primitive Accumulation*, Brooklyn, NY: Autonomedia, 2004.

Freeman Francesca Rosati, *Benvenuti nel Paese delle donne. Un viaggio straordinario alla scoperta dei Moso'*, Edizione XL, 2010.

Godelier, Maurice, *La production des grands hommes : pouvoir et domination masculine chez les Baruya de Nouvelle-Guinée*, Paris: Fayard, 1982.

Leacock, Eleanor, *Myths of Male Dominance*, New York and London: Monthly Review Press, 1981.

Lerner, Gerda, *The Creation of Patriarchy*, Oxford University Press, 1986.

Meillasoux, Claude, *Femmes, greniers et capitaux*, Paris: Maspero, 1975.

Mies, Maria, *Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour*, London: Zed Books, 1999.

Tabet, Paola, 'Les Mains, les outils, les armes', in: *L'Homme*, tome 19 n° 3-4, 1979. Les catégories de sexe en anthropologie sociale. Pp 5-61

Grenzeloos geschriften

- * Vakbondswerk aan de basis
- * De strijd voor een echt nieuwe vakbeweging
- * Links en de Syrische revolutie
- * Wat is ecosocialisme?
- * Democratisering van de economie
- * De lange mars van de SP
- * Oorsprong en natuur van het patriarchaat
- * Nieuw Rechts in Nederland



Grenzeloos geschrift, een uitgave van Grenzeloos

De wortels van vrouwenonderdrukking

Al minstens 7.000 tot 8.000 jaar heeft de vrouw een ondergeschikte plaats in de maatschappij. Die overheersing van het mannelijke over het vrouwelijke geslacht noemen we het patriarchaat. Het gezin speelt daarin een centrale rol. Het is de plaats waar de vrouw haar ondergeschikte rol leert spelen en waar de seksualiteit wordt gedwongen in de mal van de monogame heterorelatie.

In deze brochure bespreekt Nadia de Mond de oorsprong van het patriarchaat, het karakter ervan en de relatie met het kapitalisme. Ze behandelt het begrip gender en de manier waarop dat gebruikt kan worden om de plaats en rol van de vrouwen te analyseren, maar ook de problemen met dit begrip komen aan bod. En ze gaat in op de strijd tegen vrouwenonderdrukking en de relatie met de antikapitalistische strijd en de rol daarbij van de LGTB beweging.

